

УДК 347/91/95

Б. В. САНІН

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ВСТАНОВЛЕННЯ ФАКТУ ПЕРЕБУВАННЯ ОСОБИ НА УТРИМАННІ

Досліджується питання встановлення факту перебування на утриманні. Розглянуто мету та підстави встановлення такого факту. Здійснено аналіз законодавства у цій сфері та судової практики. Прیدілено увагу доказам та процесуальним особливостям встановлення факту перебування на утриманні.

Ключові слова: годувальник, утримання, непрацездатна особа, юридичний факт.

Санін Б.В. Правовые особенности определения факта нахождения лица на содержании

Исследуется вопрос установления факта нахождения на содержании. Рассмотрены цель и основания установления этого факта. Осуществлен анализ законодательства в этой сфере и судебной практики. Уделено внимание доказательствам и процессуальным особенностям установления факта пребывания на содержании.

Ключевые слова: кормилец, содержание, нетрудоспособное лицо, юридический факт.

Sanin Bogdan. The legal specific of the establishment of the fact finding on the content

In a scientific paper will explore the establishment of the fact finding on the content. Consider the purpose and reason to establish this fact. The analysis of the legislation in this sphere and jurisprudence. Attention is paid to proofs and procedural characteristics determine whether exposure to the content.

Key words: breadwinner, content, disabled person, a legal fact.

Серед юридичних фактів, які можуть бути встановлені у порядку окремого провадження, особливе місце посідають факти перебування на утриманні. Це зумовлено, насамперед, соціальним значенням встановлення такого факту, адже, зачасти, це необхідно для реалізації вразливими категоріями населення (інвалідами, особами похилого віку, дітьми та ін.) права на пільги, компенсації, відшкодування, призначення пенсії, пов'язаних із втратою годувальника або припиненням надання утримання. Законодавство у цій сфері досить розгалужене, а судова практика, в основному, складається із справ, що випливають із відносин, пов'язаних із смертю годувальника. Попри це, ЦПК України не містить обмеження щодо можливості встановлення відповідного факту і за інших умов. Зазначене вказує на актуальність обраної теми дослідження.

Проблеми встановлення фактів, що мають юридичне значення, були і залишаються предметом дослідження вітчизняних та зарубіжних вчених-процесуалістів, зокрема, С.С. Бичкової, П.Ф. Єлісейкіна, В.В. Комарова, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, Д.М. Чечота, М.Й. Штефана та інших. Разом з тим,

© САНІН Богдан Володимирович – аспірант відділу юрисдикційних форм правового захисту суб'єктів приватного права НДІ приватного права і підприємництва ім. академіка Ф.Г. Бурчака НАПрН України

низка питань теоретичного і практичного характеру залишаються невірешеними чи дискусійними, що зумовлює потребу у здійсненні наукових пошуків у цьому напрямку.

Насамперед, слід визначитись із метою встановлення факту перебування на утриманні. Як вірно вказано у п. 1 судової практики розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення, для визначення юридичного характеру факту потрібно з'ясувати мету встановлення, оскільки один і той самий факт для певних осіб і для певної мети може мати юридичне значення, а для інших осіб та для іншої мети – ні. Наприклад, встановлення факту перебування на утриманні для призначення пенсії у зв'язку із втратою годувальника має юридичне значення для непрацездатного члена сім'ї померлого незалежно від часу перебування на його утриманні. А для вітчима і мачухи таке право настане за умови, якщо вони виховували або утримували померлого пасинка чи падчерку не менше п'яти років (статті 37 і 41 Закону «Про пенсійне забезпечення»)¹. К.С. Франовська зазначає, що даний факт має юридичне значення для заявника у випадку, коли його встановлення необхідне йому для: 1) призначення пенсії по втраті годувальника; 2) оформлення права на спадщину; 3) відшкодування шкоди, завданої смертю особи, на утриманні якої він перебував; 4) оформлення права на пільги та компенсаційні виплати². Встановлення факту перебування на утриманні може стати необхідним, зокрема, для реалізації права на одержання щомісячних страхових виплат (пенсій у зв'язку з втратою годувальника, який помер внаслідок нещасного випадку на виробництві або професійного захворювання) непрацездатними особами, які перебували на утриманні померлого або мали на день його смерті право на одержання від нього утримання, а також дитини померлого, яка народилася протягом не більш як десятимісячного строку після його смерті (ст. 33 Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»)³. У разі втрати годувальника потреба у встановленні відповідного факту може виникнути і для нарахування пенсії згідно Закону України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» (статті 3, 4, 6 цього Закону)⁴. У п. 8 Постанови Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення Верховний Суд України вказує, що судам необхідно мати на увазі, що встановлення факту перебування особи на утриманні померлого має значення для одержання спадщини, призначення пенсії або відшкодування шкоди, якщо допомога, яка надавалась, була для заявника постійним і основним джерелом засобів до існування. Одержання заявником заробітку, пенсії, стипендії, інших доходів не є підставою для відмови у встановленні факту перебування на утриманні, коли суд встановить, що основним і постійним джерелом засобів до існування була для заявника допомога з боку особи, яка надавала йому утримання⁵.

Традиційно встановлення факту перебування особи на утриманні розглядають щодо випадків, пов'язаних із смертю годувальника. Разом з тим ч. 1 ст. 256 ЦПК України не зводить встановлення вказаного факту до випадку його встановлення у зв'язку із смертю годувальника, а передбачає, що суд розглядає справи про встановлення факту перебування фізичної особи на утриманні. Встановленню підлягають факти, від яких залежить виникнення, зміна або припинення особистих чи майнових прав фізичних осіб, якщо законом не визначено іншого порядку їх встановлення. У зв'язку із цим додатково слід розглянути таку ситуацію, коли особі слід встановити факт перебування на утриманні особи, визнаної безвісно відсутньою. Так, згідно із ч. 4 ст. 44 ЦК України за заявою заінтересованої особи опікун над майном фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою, або фізичної особи, місце перебування якої невідоме, надає за рахунок цього майна утримання особам, яких вони за законом зобов'язані утримувати. Коло осіб, які мають право на утримання за законом, досить широке. Це може бути другий з подружжя (ст. 75 СК України), чоловік або жінка, які не перебувають у шлюбі між собою (ст. 91 СК України), діти чи дитина особи, визнаної безвісно відсутньою (ст. 180 СК України), її повнолітні дочка та (чи) син (статті 198, 199 СК України), її батьки (статті 202, 203 СК України) чи інші члени сім'ї тощо. Такі особи можуть бути заінтересовані у встановленні факту перебування на утриманні в особи, яка пропала безвісти, метою чого може бути надання утримання за рахунок майна фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою. При цьому опікун над таким майном, як особа, відповідальна за його збереження, має підстави вимагати від особи, яка претендує на утримання, документ, що таке право підтверджує. У разі відмови відповідного органу (територіальні органи Пенсійного фонду України, органи місцевого самоврядування, ЖЕО тощо) у видачі указаного документу, особа, яка претендує на утримання, може звернутись до суду для встановлення факту перебування на утриманні фізичної особи, яка визнана безвісно відсутньою. Зазначене певною мірою підтверджується і позицією Верховного Суду України. Так, при аналізі Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» ним вказано, що із норм цього Закону випливає право на отримання пенсії у зв'язку із втратою годувальника осіб, які на день його смерті були непрацездатними. Усі правила зазначеного Закону, що стосуються сімей померлих, відповідно, поширюються (оскільки інше не обумовлено) і на сім'ї безвісно відсутніх, якщо безвісна відсутність годувальника засвідчена у встановленому порядку⁶. Згідно із ч. 1 ст. 47 ЦК України правові наслідки оголошення фізичної особи померлою прирівнюються до правових наслідків, які настають у разі смерті. Відповідно, немає особливостей встановлення факту перебування особи на утриманні залежно від того, чи оголошена особа померлою, чи вона померла. У зв'язку із цим цілком обґрунтовано К.С. Франовська зазначає, що факт перебування громадянина на утриманні встановлюється судом у разі смерті (ч. 1 ст. 1200, ч. 2

ст. 1265 ЦК України), визнання безвісної відсутності (ст. 43 ЦК України) або оголошення померлим (ст. 46 ЦК України) годувальника, коли утриманець залишається без матеріальної допомоги⁷.

Можна навести й інші приклади виникнення потреби у встановленні факту перебування на утриманні. У зв'язку із обов'язком повнолітніх дочки, сина утримувати батьків, які є непрацездатними і потребують матеріальної допомоги, визначеним ч. 1 ст. 202 СК України, може виникнути потреба у встановленні факту перебування на утриманні такої дочки чи сина до досягнення ними повноліття у батьків при виконанні ними своїх батьківських обов'язків. Адже, згідно із ч. 1 ст. 204 СК України дочка, син можуть бути звільнені судом від обов'язку утримувати матір, батька та обов'язку брати участь у додаткових витратах, якщо буде встановлено, що мати, батько ухилялися від виконання своїх батьківських обов'язків. Обов'язок батьків утримувати дитину до досягнення нею повноліття є одним із основних (ст. 180 СК України). Стосовно ситуації, що розглядається, мати, батько повнолітньої дитини можуть звернутись до суду для встановлення факту перебування дочки, сина на утриманні до досягнення ними повноліття або до моменту припинення обов'язку батьків утримувати повнолітню дочку, сина. Метою встановлення такого факту буде одержання від дочки, сина утримання, наприклад, шляхом участі у додаткових витратах у зв'язку із лікуванням батька, матері.

При розгляді цієї категорії справ важливе значення відіграє зібрання і подання належних та достатніх доказів. Так, С.Я. Фурса вказує, що в справах про встановлення факту перебування громадянина на утриманні суд приймає: 1) докази, які підтверджують факт перебування заявника на утриманні особи, яка померла (документи, акти, листи ділового та особистого характеру, що містять відомості про перебування заявника на утриманні); 2) докази, на підставі яких можна встановити, що надані заявнику матеріальні засоби є основним і постійним джерелом його існування (корінці поштових переказів, листи та інші документи, що свідчать про одержання заявником грошей або інших видів допомоги від годувальника); 3) довідку ЖЕК або сільської ради про те, що заявник звертався до них за одержанням документу про знаходження на утриманні померлого, але йому у цьому відмовлено (через відсутність відомостей про утримання або на тій підставі, що заявник не був на утриманні); 4) документи, які свідчать про те, що заявник є членом сім'ї померлого (копії свідоцтва про шлюб, народження, усиновлення та інші, якщо встановлення факту перебування на утриманні необхідно для призначення пенсії); 5) документи, які підтверджують, що заявник був непрацездатною особою та знаходився на утриманні спадкодавця не менше 1 року до його смерті (копія свідоцтва про народження, довідка про інвалідність, інші письмові докази, якщо встановлення факту перебування на утриманні необхідно для оформлення права на спадщину); 6) копію свідоцтва про смерть годувальника чи повідомлення військомату⁸. Цілком підтримуючи такий перелік доказів, який

знайшов своє відображення і в судовій практиці⁹, вважаємо за доречне додатково звернути увагу на наступне. До доказів, що підтверджують факт знаходження заявника на утриманні особи, яка померла, можна віднести і дані персональної облікової картки застрахованої особи. Так, відповідно до ч. 3 ст. 21 Закону України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» персональна облікова картка застрахованої особи повинна містити, зокрема, відомості про членів сім'ї, які знаходяться на утриманні застрахованої особи, та її дітей. Згідно ч. 4 ст. 21 цього Закону персональна облікова картка застрахованої особи зберігається в Пенсійному фонді протягом усього життя цієї особи, а після її смерті – протягом 75 років на паперових носіях та в електронному вигляді за наявності засобів, що гарантують ідентичність паперової та електронної форми документа. Якщо ж заявник долучить довідку уповноваженого органу про те, що ця особа не перебувала на утриманні померлого, то в такій ситуації слід врахувати позицію Верховного Суду України, який вказує, що видана відповідним органом довідка про те, що за його даними особа не перебувала на утриманні померлого, не виключає можливості встановлення в судовому порядку факту перебування на утриманні. Така довідка оцінюється судом за правилами ЦПК України (п. 8 Постанови Верховного Суду України «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення»). Щодо доказів, на підставі яких встановлюється факти, що надані заявнику матеріальні засоби є основним і постійним джерелом його існування, то можна конкретизувати перелік документів, що можуть підтвердити одержання заявником грошей, зокрема, ними можуть бути банківські документи, що підтверджують зарахування коштів на рахунок заявника як шляхом внесення їх годувальником у готівковій формі, так і шляхом переказу коштів у безготівковій формі з інших його рахунків. Щодо довідки ЖЕО або сільської ради про те, що заявник звертався до них за одержанням документу про знаходження на утриманні померлого, але йому у цьому відмовлено, то на сьогодні таку довідку може видавати як ЖЕО, так і інший суб'єкт, що виконує аналогічні функції, наприклад, ОСББ, житловий чи житлово-будівельний кооператив, а також територіальні органи Пенсійного фонду України. Щодо документів, які свідчать про те, що заявник є членом сім'ї померлого, то у разі, якщо особи проживали однією сім'єю без реєстрації шлюбу, такими документами можуть бути: договір, укладений між ними щодо такої форми сімейного життя, рішення суду про встановлення факту проживання чоловіка та жінки без шлюбу тощо. Франовська К.С., аналізуючи справи відповідної категорії, вказує, що заявник, разом із заявою про встановлення факту перебування на утриманні з метою оформлення права на пенсію, повинен подати докази, що свідчать про те, що він є членом сім'ї померлого і непрацездатним: 1) свідоцтво про народження для неповнолітніх; 2) довідку з навчального закладу для студентів до 23 років; 3) пенсійне посвідчення; 4) довідку з ВЖРЕП, селищної ради, будинкоуправління про місце реєстрації; 5) довід-

ку МСЕК про встановлення групи інвалідності¹⁰. На думку Фурси С.Я., до доказів перебування на утриманні слід віднести і рішення суду про призначення аліментів цій особі. При цьому не є перешкодою для встановлення факту перебування на утриманні роздільне проживання членів сім'ї. В окреслених випадках виконавчі комітети міської та сільської ради позбавлені можливості видавати громадянам довідки про утримання¹¹. Цілком погоджуємось з думкою автора, адже чинне законодавство не ставить право на утримання у залежність від спільного проживання. Так, згідно із ч. 2 ст. 3 СК України подружжя вважається сім'єю і тоді, коли дружина та чоловік у зв'язку з навчанням, роботою, лікуванням, необхідністю догляду за батьками, дітьми та з інших поважних причин не проживають спільно. Дитина належить до сім'ї своїх батьків і тоді, коли спільно з ними не проживає. Окрім того, встановлення режиму окремого проживання подружжя, що передбачено у ст. 119 СК України, не припиняє прав та обов'язків подружжя, які встановлені цим Кодексом і які дружина та чоловік мали до встановлення цього режиму, а також прав та обов'язків, які встановлені шлюбною угодою (ч. 1 ст. 120 СК України).

Враховуючи все вищезазначене, можна дійти висновку, що судова практика у сфері встановлення факту перебування на утриманні сформувалась у дещо звуженому вигляді та зосереджена на встановленні досліджуваного факту у зв'язку із смертю годувальника. Однак чинне законодавство містить норми, аналіз яких дозволяє стверджувати, що існують й інші підстави для звернення до суду для встановлення факту перебування на утриманні в порядку окремого провадження, зокрема, у зв'язку із оголошенням годувальника безвісно відсутнім, у зв'язку із додатковими витратами на лікування батька, матері тощо. Це зумовлює потребу у чіткому формулюванні мети встановлення факту перебування на утриманні, визначенні доказів, які необхідно подавати у цій категорії справ, кола заінтересованих осіб та розгляді інших питань, що мають значення для встановлення такого факту і потребують наукового обґрунтування.

1. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://document.ua/sudova-praktika-rozglyadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html> <http://document.ua/sudova-praktika-rozglyadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html>. 2. Франовська К.С. Узгальнення практики розгляду судами Житомирської області цивільних справ за заявами про встановлення фактів, що мають юридичне значення та методика розгляду справ даної категорії [Електронний ресурс] / Франовська К.С. – Режим доступу : <http://notariat.zt.ua/franovsky.php>. 3. Закон України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності» від 23.09.1999 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. 4. Закон України «Про пенсії за особливі заслуги перед Україною» від 01.06.2000 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. 5. Постанова Верховного Суду України № 5 «Про судову практику в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення» від 31.03.95 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon1.rada.gov.ua>. 6. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення [Електронний

ресурс]. – Режим доступу : [http:// document.ua/sudova-praktika-rozgljadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html](http://document.ua/sudova-praktika-rozgljadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html) 7. Франовська К.С. Цит. праця. 8. Фурса С.Я. Провадження в справах про встановлення фактів, що мають юридичне значення, у порядку цивільного судочинства : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.03 / С.Я. Фурса С.Я. – К., 1997. – С. 127-128. 9. Судова практика розгляду справ про встановлення фактів, що мають юридичне значення [Електронний ресурс]. – Режим доступу : [http:// document.ua/sudova-praktika-rozgljadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html](http://document.ua/sudova-praktika-rozgljadu-sprav-pro-vstanovlennja-faktiv-sho-doc111294.html) 10. Франовська К.С. Цит. праця. 11. Фурса С.Я. Цит. праця. – С. 128.

УДК 347.91

Н. Б. ФАРТУШОК

ПІДСТАВИ ЗВІЛЬНЕННЯ ВІД ДОКАЗУВАННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ СУДОЧИНСТВІ: ПОРІВНЯЛЬНО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ

Розглядаються теоретичні проблеми і практика нормативного регулювання підстав звільнення від доказування в цивільному судочинстві України, Республіки Польща та Російської Федерації. Аналізуються поняття і правові наслідки визнання сторонами спірних фактів, встановлення фактів загальновідомими, преюдиціальний зв'язок судових актів. Виявляється своєрідність підходів до їх законодавчого закріплення.

Ключові слова: преюдиція, загальновідомі факти, признання сторони, тягар доказування, підстави звільнення від доказування.

Фартушок Н.Б. Основания освобождения от доказывания в гражданском судопроизводстве: сравнительно-правовой анализ

Рассматриваются теоретические проблемы и практика нормативного регулирования оснований освобождения от доказывания в гражданском судопроизводстве Украины, Республики Польша и Российской Федерации. Анализируется понятие и правовые последствия признания сторонами спорных фактов, установления фактов общеизвестными, преюдициальная связь судебных актов. Выявляется своеобразие подходов к их законодательному закреплению.

Ключевые слова: преюдиция, общеизвестные факты, признание стороны, бремя доказывания, основания освобождения от доказывания.

Fartushok Nazar. Grounds for dismissal of proof in civil proceedings: a comparative legal analysis

The paper discusses the theoretical problems and practice normative regulation grounds for exemption from the proof in civil proceedings in Ukraine, the Republic of Poland and the Russian Federation. Analyzes the notion and the legal effects of the recognition by the parties disputed facts, establishing the facts of common knowledge, prejudicial communication judgments. Reveals the originality of their approach to legislative codification.

Key words: collateral estoppel, facts of common knowledge, the recognition of hand, the burden of proof, grounds for excluding of proof.

В умовах зближення процесуальних систем розгляду цивільно-правових спорів особлива увага повинна бути приділена доказовому праву в цивільному судочинстві як системі норм, що найбільше відчуває таке взає-